

CEM'İYYET-i SÜFİYYE

(جمعیت صوفیه)

**II. Meşrutiyet'in ilânından sonra
tarikat mensuplarının
İstanbul'da kurdukları cemiyet.**

II. Meşrutiyet'ten sonra çeşitli din, mezhep ve tarikat mensupları dernekler kurarak, gazete ve mecmualar yayımlayarak aralarındaki bağları kuvvetlendirmenin yollarını aramışlardır. Kendilerini bu cereyanın içinde bulan sosyal gruplardan biri de tarikat mensuplarıdır.

Cem'iyet-i Süfiyye, Topkapı Tramvay caddesi Molla Gürânî Camii'nin karşısında kendine ait binada 1327'de (1911) faaliyete geçmiştir. Cemiyetin reisi Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, ikinci reisi ise Kelâmî Dergâhı postnişini Esad (Erbiî) Efendi idi. Cemiyet nizamnâmesinin birinci maddesinde kuruluş gayeleri şöyle sıralanmıştır: 1. Kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek; 2. Tarikat ehlinin ahlakını güzelleştirmek, maddî ve mânevî gelişmesine hizmet etmek; 3. Tarikatların şan ve şerefine yakışmayan halleri önlemeye çalışmak; 4. Dervişlerin ihtiyaçlarını karşılamak. Nizamnâmenin ikinci maddesinde cemiyetin siyasetle meşgul olmayacağı, üçüncü maddesinde de bütün dervişlerin cemiyetin tabii üyesi olduğu belirtilmiştir.

Cemiyetin yayın organı Mart 1327 (Mart 1911) tarihinde haftalık olarak yayımlanmaya başlanan *Tasavvuf* mecmuasıdır. Mecmuanın yöneticisi olan Şeyh Safvet (Yetkin) daha sonra cemiyetin ikinci reisi olmuştur. Belli aralıklarla cemiyetin merkez binasında verilen meslekî konferanslardan başka özellikle üzerinde durulan diğer konular şunlardır: 1. Başlangıçtan günümüze kadar tasavvufun bütün yönlerini ele alan bir tasavvuf tarihi hazırlamak; 2. Tasavvufu ilgili olarak yazılmış bütün eserleri içine alan geniş bir kütüphane kurmak. Ancak tasavvuf tarihi hazırlama konusunda bazı şahıslarla yazışmalar yapıldığı Mehmet Ali Aynî'nin bir yazısından (bk. *İntikad ve Mülâhazalar*, s. 186) anlaşılıyorsa da kurulması düşünülen kütüphane için girişilen faaliyetler hakkında yeterli bilgi yoktur.

1908'de Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra Şeyh Nâilî Efendi tarafından kurulmaya çalışılan Cem'iyet-i Süfiyye-i İttihâdiyye'nin tarafını tutan *Muhibbân* mecmuası ile *Tasavvuf* mecmuası arasında zaman zaman tartışmalar olmuştur. *Muhibbân*, özellikle Şeyhülislâm Mû-

sâ Kâzım Efendi'nin tasavvufa karşı olduğunu söyleyerek onun Cem'iyet-i Süfiyye'ye başkan seçilmesini tenkit ederken *Tasavvuf* da Mûsâ Kâzım'ın ehl-i tarik olduğunu ve bazı tasavvufî eserler tercüme ettiğini yazmıştır. Diğer meşhur bir tartışma da Şeyh Safvet ile İzmirli İsmâil Hakkı arasında, tasavvuf kitaplarında yer alan hadislerin sıhhat derecesi konusunda cereyan etmiş, daha sonra tartışmanın sınırları tasavvufun birçok meselesini içine alacak biçimde genişlemiştir. Şeyh Safvet'in ikinci reis olduğu cemiyetin idare heyetinde, aynı zamanda Şâzelî hilâfetnâmesine sahip olan İsmâil Hakkı da üye olarak bulunmaktaydı. Bu ilmi tartışmalar daha sonra iki ayrı kitap halinde neşredilmiştir (İsmâil Hakkı İzmirli, *Hakkın Zaferleri*, İstanbul 1341; Şeyh Safvet, *Tasavvufun Zaferleri*, İstanbul 1343).

Bu tartışmalardan anlaşıldığına göre devrin şeyhülislâmını kendilerine reis seçen Cem'iyet-i Süfiyye daha çok devletin resmî görüşü çerçevesinde faaliyet gösterirken *Muhibbân* grubu daha geniş ve daha serbest bir ortam aramaktaydı.

Sonraki yıllarda cemiyetin idare heyetinde görev alan bazı isimler şunlardır: Şeyh Osman Efendi, Şeyh Kutbüddin Efendi, Tevfik Efendi, Şeyh Abdülbâki Efendi, Şeyh Ali Efendi, Şevketî Efendi, Saîd Efendi, İzmirli İsmâil Hakkı Bey, Mahmud Bey, Kâtib-i Umûmî Nûrullah Bey, Muhasebeci Şeyh Sâdeddin Efendi. Cem'iyet-i Süfiyye'nin hangi tarihe kadar faaliyet gösterdiği tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Ali Aynî, *İntikad ve Mülâhazalar*, İstanbul 1339, s. 186; İsmâil Hakkı İzmirli, *Hakkın Zaferleri*, İstanbul 1340; Şeyh Safvet, *Tasavvufun Zaferleri*, İstanbul 1343; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 229, 300; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980, s. 250; a.mlf., "Cumhuriyet Öncesi Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler", *Hareket*, sy. 8, İstanbul 1979, s. 16-22; *Muhibbân*, İstanbul 1325-28 (muhtelif sayılar); *Tasavvuf*, İstanbul 1327-29 (muhtelif sayılar).

MUSTAFA KARA

**CEM'İYYET-i
TEDRİSİYYE-i İSLÂMİYYE**

(جمعیت تدریسیه اسلامیہ)

Yetim ve fakir müslüman
çocuklarını okutmak maksadıyla
1864'te kurulan,
1935'te Türk Okutma Kurumu,
1953'te Dârüşşafaka Cemiyeti
adını alan cemiyet
(bk. DÂRÜŞŞAFAKA).

CEM'İYYET-i ULEMÂ FIRKASI

1917 yılında

Türkistan'da faaliyet gösteren
siyasî parti.

Şubat 1917 ihtilâli ile Rusya'da Çarlık'ın devrilmesi üzerine Moskova'da geçici hükümet iş başına geldikten sonra müessisân meclisi (kurucu meclis) için seçimlerin yapılması kararlaştırıldı. Bu hürriyet ortamında Rusya'da birçok siyasî teşekkül ortaya çıktı. Cem'iyet-i Ulemâ Fırkası da Haziran 1917'de, Türkistan Genel Valiliği'nin çeşitli dairelerinde tercümanlık ve hususî dava vekilliği yapan Akmescidli Şir Ali Lapin önderliğinde Taşkent'te kuruldu ve temmuzda yapılan Taşkent Belediye Meclisi seçimlerinde oyların % 60'ını alarak altmış beş üye kazandı. Cedîdci Şûrâ-yı İslâm ve diğer Türk milliyetçileri ise % 10, sosyalist ihtilâlciler de % 25 nisbetinde oy elde ettiler. Bolşevikler'le beraber sosyal demokratlar ise ancak üç üyelik kazandı.

Cem'iyet-i Ulemâ'nın Çarlık dönemi vali yardımcılarında olan monarşist Likoşin'i belediye başkanı seçmesi, millî ve ihtilâlcî teşekküller tarafından tepkiyle karşılandı. Monarşist ve liberal bir Rus'u Cedîdci âlim ve münevverlere tercih edecek kadar siyasî hatalara düşen Cem'iyet-i Ulemâ Fırkası daha sonra yapılan kurucu meclis seçimlerinde bir varlık gösteremedi.

Şir Ali Lapin, kendi cemiyeti adına geçici hükümetin Türkistan Komitesi'ne bir proje sundu. Buna göre mahallî meclis, şeyhülislâmın başkanlığında bir mahkeme-i şer'iyye (senato) olarak teşekkül edecekti. Rusya'da Türkistan hakkında çıkarılacak her kanun mahkeme-i şer'iyyenin tasdikinden geçecekti. Cemiyet ayrıca İslâm adliyesinin kurulması görüşünde idi. Kadıların verdikleri hükümler Türkistan müslümanları için kesin, davalının birisi Rus olması durumunda ise ihtiyarî olacaktı. Böylece Çarlık dönemine göre kadınlara verilen işlerin sınırı genişletilmiş, şeriat mahkemelerinin verdiği hükümlerin de yüksek idarî ve adlî makamlar tarafından geri çevrilmesi durumu ortadan kaldırılmış olacaktı. Diğer taraftan Ekim 1917 ihtilâli ile Rusya'da komünistler iş başına geçerken Taşkent'te de 11 Kasım'da kurulan İhtilâl Komitesi iktidarı ele almıştı. Buna karşılık Cem'iyet-i Ulemâ 515 delegenin katılımıyla bir müslümanlar kongresi

düzenledi. Bu kongrede Türkistanlılar'ın kendi kendilerini idare etmesi hususunda on dört maddelik bir karar kabul edildi. Şîr Ali Lapin Taşkent'te toplanan Sovyet-Rus Kongresi'nde hazır bulundu; burada ülkesinde iktidarın Türkistanlılar'a devredilmesini talep ettiyse de bu husus kesinlikle reddedildi. Sovyetler'in de Türkistan'ın muhtariyetini tanımada istekli görünmemeleri üzerine Türkistan Millî Merkez Teşkilâtı Taşkent'i terkederek Hokand'ı millî davanın merkezi seçti. Ruslar'a karşı Türkistan'da mücadele veren çoğunlukla muhafazakâr çevrelerden meydana gelen ve anlaşmazlık içinde bocalayan Cem'iyet-i Ulemâ ile Cedîdci Şûrâ-yı İslâm Cemiyeti ortaya çıkan bu ümitsiz durum karşısında birleşmeye karar verdiler. 9 Aralık 1917'de Türkistan müslümanlarının IV. fevkalâde kongresi yapıldı. 10 Aralık'ta da Demokratik ve Federatif Rusya Cumhuriyeti çerçevesinde Türkistan'ın mahallî muhtar bir cumhuriyet olarak ilânına karar verildi. Şîr Ali Lapin Halk Şûrası başkanı seçildi. Halk Şûrası da icrayı yürütecek hükümeti seçti. Fakat bu hükümet 12 Şubat 1918'de komünistler tarafından ortadan kaldırıldı. Millî Merkez Teşkilâtı'nın üyeleri de dağıldı. Şîr Ali Lapin önce İstanbul'a, sonra da Berlin'e gitti. 1919'un sonlarında Türkistan'a tekrar döndü ve kısa bir müddet sonra vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Velidî Togan, *Hatıralar*, İstanbul 1969, s. 152-182; a.mlf., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 362-363; Mehmet Eröz, *Marxizm-Leninizm ve Tenkid*, İstanbul 1974, s. 318; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), İstanbul 1975, s. 234-235, 245-251; S. A. Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık* (trc. İzzet Kantemir), İstanbul 1983, s. 197-199, 201, 239; Mustafa Çokay, *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Ankara 1988, s. 18-19, 26-28, 49-50, 58-63, 70.

ALİ ARSLAN

CEM'İYYETÜ'L-ULEMÂ'İ-MÜSLİMİN

(جمعية العلماء المسلمين)

Cezayir'de 1931 yılında kurulan dinî, kültürel ve sosyal amaçlı bir teşkilât.

Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesinden (1830) sonra sömürge yönetimi halkın millî ve dinî kimliğinden uzaklaştırılması için sistemî bir şekilde çalışmıştı. Halkın her türlü dinî, sosyal, iktisadî hak ve hürriyetlerinin koruna-

cağını teminat altına alan antlaşma hükümlerine rağmen arazi ve vakıflara el konulmuş, camilerin birçoğu yıktırılmış, bir kısmı da kilise, ahır, depo veya kışla haline getirilmişti. Düzenli eğitime maddî kaynak sağlayan vakıflara el konularak Cezayir gençliğinin büyük bir kısmı eğitim imkânlarından mahrum bırakılmıştı. Ayrıca özel eğitim kurumlarının gerek açılması gerekse bu kurumlarda uygulanacak programlar sömürge yönetiminin tekeline alınarak güç şartlara bağlanmıştı. Fransız yönetimi bir taraftan kendi varlığı için tehlikeli gördüğü İslâm inancının gerçek anlamda öğretilmesini engellerken diğer taraftan da yoğun bir Hıristiyanlık propagandası sürdürmekteydi.

Fransız sömürgeciliğine karşı başta Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî'nin hareketi olmak üzere girişilen silâhlı bağımsızlık ve direniş hareketlerinin hepsi etkisiz bırakıldı. Cezayir halkı ile Doğu İslâm dünyası arasındaki ilişkiler önceleri yalnız hac ve şahsî ziyaretler çerçevesinde kalmışken siyasî etkenler ve diğer bazı sebeplerle ülkeden kaçanlarla ilim tahsili için gidenler bu İslâm ülkelerindeki ıslahat ve uyanış hareketlerinden etkilendiler. Özellikle yayın vasıtalarının yaygınlaşmasıyla bu uyanış Cezayir'de de yankı bulmakta gecikmedi. XX. yüzyılın başlarından itibaren Abdülkâdir el-Meccâvî, Mevlûd b. Mevhûb, Ebû'l-Kâsım el-Hafnâvî, Muhammed b. Mustafa el-Hoca gibi âlimlerin İslâmî eğitim ve öğretim yolundaki çabaları ferdî çerçevede kalması sebebiyle fazla bir fayda sağlamadıysa da Cem'iyetü'l-ulemâ'nın ortaya çıkmasında etkili oldu. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı ve sonrasında milletlere kendi haklarını verme konusundaki gelişmeler Cezayir'de Emîr Abdülkâdir'in torunu Emîr Hâlid'in liderliğinde ilk siyasî hareketin meydana gelmesine yol açtı (1919). Sömürge yönetimi bu hareketi derhal tesirsiz hale getirip liderini Fransa'ya sürdüyse de (1923) hareketin tohumları gelişerek Cem'iyetü'l-ulemâ'nın doğuşunu hazırlayan etkenlerden birini oluşturdu. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda çıkan *el-Fârûk*, *Zülfişkâr*, *el-İkdâm* ve özellikle 1925'ten itibaren yayın hayatına katılan *el-Müntekid*, *eş-Şihâb*, *el-Cezâ'ir*, *Şada's-Şahrâ*, *el-Berk*, *el-İslâh* gibi gazeteler Cezayir halkının haklarını elde etmeleri, millî ve İslâmî kimliklerini korumaları için mücadele veriyorlardı; bu çerçevede ıslahat partisi ve

ya ulemâ cemiyeti gibi bir teşkilât kurulması gerektiği konusu da devamlı olarak işleniyordu.

Cem'iyetü'l-ulemâ'nın kuruluşunda en büyük pay Abdülhamîd b. Bâdis'e aittir. Tunus'ta Zeytûne Üniversitesi'nde okuyan ve İslâm dünyasının içtimâî, siyasî ve iktisadî şartlarıyla problemleri üzerine bilgi sahibi olan İbn Bâdis'in 1913 yılında yaptığı hac seyahati, bu konudaki bilgi ve müşahedelerini geliştirmesi için bir fırsat teşkil etti. Medine'de bulunduğu üç ay boyunca, Muhammed Beşir el-İbrâhimî ile birlikte, Cezayir'e döndüklerinde Kur'an ve Sünnet esaslarına göre yetişmiş bir gençlik vücuda getirmek için plan ve programlar yaptılar; döndükten sonra da bu çalışmalarına devam ettiler.

Cem'iyetü'l-ulemâ'nın kurucuları ile, Cezayir halkının sosyal, iktisadî, kültürel ve ilmî alanlarda ilerlemesi için faaliyette bulunmak gayesiyle bir grup aydın tarafından 1927 Temmuzunda kurulan Nâdi't-terakkî arasında baştan beri sıkı ilişkiler mevcuttu ve Abdülhamîd b. Bâdis ile Tayyib el-Ukbî konuşmacı olarak bu kulübün faaliyetlerine katılmışlardı. Nitekim cemiyetin kuruluş çalışmaları da Nâdi't-terakkî'de başlatılmış ve cemiyet 5 Mayıs 1931 tarihinde burada yapılan bir toplantıda Cem'iyetü'l-ulemâ'î'l-müslimîne'l-Cezâiriyyîn adıyla resmen teşekkül etmiştir. Çoğunluğu oluşturan ıslahatçıların yanında Fransız yönetiminde görevli ve bazıları tarikat mensubu olan âlimlerin de katıldığı bu toplantıda, aralarında başından beri cemiyetin kuruluşu için faaliyet gösteren Abdülhamîd b. Bâdis, Muhammed Beşir el-İbrâhimî, Tayyib el-Ukbî, Mübârek el-Mîlî ve Muhammed Emîn el-Amûdî'nin de bulunduğu on üç kişi idare heyeti üyeliklerine seçildi. Cemiyetin başkanlığına da Fransızlar'la iyi ilişkiler içinde bulunan ve köklü bir aileden gelmesi, halkın desteğini sağlaması sebebiyle toplantıya katılanların güvenini kazanmış olan Abdülhamîd b. Bâdis getirildi. Tüzüğünde siyasî konularda faaliyet göstermeyeceği, sosyal ve eğitimle ilgili problemlere hal çaresi arayacağı ve ülkenin her tarafında şubeler, kulüpler ve ilköğretim için bağımsız okullar açacağı belirtilen cemiyet, sömürge yönetimi tarafından da 31 Mayıs 1931 tarihli resmî gazete-de yayımlanan kararlar tanınarak resmen faaliyete geçti.

Kuruluşundan hemen sonra eğitim, kültür ve sosyal alanlarda yoğun bir fa-